

T.ü.f.d. Rüstəmov Rəşad
AMEA-nın Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNƏ APARAN YOL

Açar sözlər: AXC, Qafqaz, dövlətçilik.
Keywords: ADR, Caucasus, state system
Ключевые слова: АДР, Кавказ, государственность.

Azərbaycanlıların siyasi partiyası olan Müsavat partiyası 1911-ci ildə təşəkkül tapmışdı. İslamçı partiya kimi yaradılan Müsavat partiyasının bəyannaməsində dünya müsəlmanlarının birləşməsi əsas məqsəd kimi qoyulmuşdu. I Dünya müharibəsinin başlanması ilə siyasi partiyaların fəaliyyəti qadağan edildiyindən Müsavat partiyasının üzvlərinin siyasi fəaliyyəti partiyanın sədri M.Ə.Rəsulzadə tərəfindən nəşr edilən "Açıq söz" qəzetinin səhifələrində iştirak etməklə məhdudlaşdı.

I Dünya müharibəsi azərbaycanlılar arasında milli özünüdərk inkişafını sürətləndirdi. "Açıq söz" qəzetində məqalə ilə çıxış edən M.Ə.Rəsulzadə bəyan etdi ki, partiyanın yolunu millətçilik ideyası müəyyənləşdirir.

Məqalədə deyilirdi ki, hər bir millət öz inkişafı üçün 3 mənbəyə - dilə, dinə və dövrə ehtiyac duyur. Dilimizə görə biz türkün, dinimizə görə müsəlmanıq. Müsəlmanlar kimi islam birliyinə daxillik. Bir allaha inanırıq və eyni ümumi dinə maliklik. Lakin müstəqil yaşamaq üçün müasir ehtimlə, incəsənətlə silahlanmaq lazımdır. Beləliklə, əgər sağlın və maariflənməmiş millət üçün işləmək istəyirsənsə, bu 3 mənbəni tanımaq. I Dünya müharibəsi nəticəsində yaranan iqtisadi çətinliklər mütləqiyyətin böhranını daha da dərinləşdirdi. 1917-ci ilin əvvəllərində başlanan iğtişaşlar fevralın 26-da və 27-də mütləqiyyətin devrilməsinə səbəb olan üsyanla nəticələndi.

1917-ci il martın 2-də Dövlət Duması tərəfindən knyaz Lvov başda olmaqla Müvəqqəti hökumət təşkil edildi. Əhali arasında kifayət qədər nüfuzla malik olmayan Müvəqqəti hökumət hakimiyyəti Petroqrad Soveti ilə bölüşdürməli olurdu. Petroqrad Sovetinin sədr müavini Kerenski hökumətə ədliyyə naziri kimi daxil oldu.

İnqilabın ilk günləri Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının ictimai-siyasi təşkilatlarının fəaliyyətində süstlük müşahidə olunurdu. Bunun səbəbi də ilk növbədə müsəlmanların hakimiyyət qurumlarında minimal şəkildə təmsil olunmaları idi. 1917-ci il mart ayının 9-da Qafqaz Cənubundakı Cənubi Qafqaz əlahiddə diyara çevrildi. Diyarın idarə edilməsi üçün Cənubi Qafqazdan Rusiya Dövlət Dumasına seçilmiş deputatlardan ibarət Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsi təşkil edildi. Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin tərkibinə M.Papacanov (kadet), M.Y.Cəfərov (kadet), K.Abaşidze (gürcü sosial-federalisti), P.Pereverzev (kadet) daxil edildi (1. s.145).

Qafqaz Cənubundakı fərqli olaraq Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsi yalnız mülki səlahiyyətlərə malik idi və Cənubi Qafqaz ərazisində və Batum vilayətində, Qars dairəsində, rus ordusu tərəfindən Türkiyənin işğal edilmiş ərazilərində mülki idarəçiliyi həyata keçirirdi. Hərbi hakimiyyət Qafqaz Hərbi Dairəsi rəisinin səlahiyyətlərində idi.

1917-ci il martın 16-da Yelizavetpol şəhərində keçirilən Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının iclası yerlərdə müsəlman komitələrinin yaradılmasını, Tiflisdə Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının milli bürosunun təşkilini və diyar müsəlmanlarının qurultayının çağırılmasını vacib saydı(2.v.24).. Tezliklə Azərbaycan milli hərəkatının mərkəzi Yelizavetpoldan Bakıya keçdi. 1917-ci il martın 27-də Bakı Müsəlman İctimai və Siyasi Təşkilatları Milli Şurası və onun Müvəqqəti Komitəsi təşkil edildi. Milli Şura öz bəyannaməsində elan edirdi ki, o, Rusiyanın demokratik respublikaya çevrilməsinə tərəfdardır. Milli Şura üzvlərinin fikrincə, yalnız demokratik respublika müsəlmanların digər millətlərlə hüquq bərabərliyini təmin edə bilər¹. Milli Şuranın və onun İcraiyyə Komitəsinin təşkilatı birbaşa Müsavat partiyasının rəhbərliyi altında keçirdi. Bu partiyanın nümayəndələri M. H.Hacınski Müvəqqəti Komitənin sədri, M.Ə.Rəsulzadə isə onun müavini seçildi.

Bakı Müsəlman Milli Şurasının üzvləri M.H.Hacınski və İ.Heydərov Bakı qəzasında yeni hakimiyyət orqanı olan İctimai Təşkilatlar Şurasının tərkibinə daxil oldular (3. v.26)

Ümummilli siyasi partiyanın olmaması şəraitində Bakı Müsəlman İctimai

Təşkilatlarının Milli Şurası yalnız ictimai təşkilat kimi deyil, həmçinin azərbaycanlıların mənafeələrini müdafiə edən siyasi təşkilat kimi çıxış edirdi. 1917-ci il həmçinin azərbaycanlıların siyasi cəhətdən təşkilatlanması ili kimi tarixə düşdü. 1917-ci il aprelin əvvəllərində Yelizavetpolda Türk -Ədəmi-Mərkəziyyət partiyasının təsis yığıncağı keçirildi. Bu partiya aparıcı rol kadet partiyasının keçmiş üzvləri olan liberal mülkədarlara mənsub idi. Dövlət Duma sında və yerli özünüidarə orqanlarında fəaliyyət təcrübəsinə malik olan bu partiya üzvləri Rusiyada federativ respublika yaradılmasını müsəlmanlar Azərbaycan və Cənubi Dağıstan Rusiyanın tərkibinə vahid muxtar respublika kimi daxil olmalı idi.

Türk - Ədəmi-Mərkəziyyət partiyasının irəli sürdüyü şüarlar Müsavat partiyasının üzvləri tərəfindən də dəstəkləndi. Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpası Müsavat partiyasının da əsas məqsədi kimi qəbul edildi.

Rusiyada hökm sürən siyasi böhran müsəlman xalqlarının hüquqlarını təmin etmək üçün onların vahid siyasi birliyini tələb edirdi. Ümumrusiya müsəlman xalqlarının siyasi mərkəzlərindən biri olan Bakı Müsəlman Milli Şurası Ümumqafqaz Müsəlmanlarının qurultayının çağırılması təşəbbüsü ilə çıxış etdi.

Qurultay 1917-ci ildə aprelin 15-dən 20-dək Bakıda keçirildi. Qurultayda Azərbaycan və Şimali Qafqazın siyasi və ictimai qüvvələri təmsil edilmişdilər (4.s.59).

Bir çox məsələlərin müzakirəsində Müsavat və Türk - Ədəmi-Mərkəziyyət partiyalarının həmrəyliyi müşahidə edilirdi. Qurultayda hər iki partiyanın gələcək əməkdaşlığının əsası qoyuldu. Müzakirə edilən məsələlər içində əsas diqqət Rusiyanın gələcək dövlət quruluşunun müəyyən edilməsi məsələsinə yetirilirdi. Qurultayda Rusiyanın gələcək dövlət M.Ə.Rəsulzadə və İ.Heydərov idilər.

Məruzələrin müəlliflərindən biri M.Ə.Rəsulzadənin fikrincə, Rusiyada federativ respublika yaradılmalı-ümumi dilə, məişət və mədəniyyətə malik olan və müəyyən ərazidə yaşayan bütün xalqlar muxtariyyətə malik olmalı idilər. İ.Heydərov isə öz məruzəsində Rusiyanın mövcud inzibati bölgüsünün əsasında demokratik federasiyaya çevrilməsi ideyasını müdafiə edirdi (5.s.132).

Ümumqafqaz Müsəlmanlarının qurultayında milli-ərazi federasiya ideyası Qafqazın bütün müsəlman xalqlarının əhalisi tərəfindən dəstəkləndi. Qurultay M.Ə.Rəsulzadənin məruzəsi əsasında qətnamə qəbul etdi. Qətnamədə deyilirdi ki, müsəlman xalqlarını təmin edən dövlət quruluşu "yalnız ərazi federativ əsasları üzərində demokratik respublika ola bilər" (6. S.60)

Ümumqafqaz Müsəlmanlarının qurultayında milli-ərazi federasiya ideyası Qafqazın bütün müsəlman xalqlarının əhalisi tərəfindən dəstəkləndi.

Qafqaz Müsəlmanlarının I qurultayı Bakı Müsəlman Milli Şurasının Qafqaz müsəlmanlarının mərkəzi orqanı kimi formalaşması prosesini başa çatdırdı. Qurultay tərəfindən müsəlman milli komitələrinin bütün Qafqaz üzrə təşkilatı və iki mərkəzi büronun - birincisi Şimali Qafqaz üzrə mərkəzi Vladıqafqazda olmaqla, ikincisi Cənubi Qafqaz üzrə mərkəzi Bakıda olmaqla yaradılması haqqında qərar qəbul etdi (7. v.39)

Müvəqqəti hökumət Rusiyanın dövlət quruluşunun müəyyən edilməsinin Müəssislər Məclisinin səlahiyyəti olduğunu elan etdikdən sonra demokratik Rusiyanın gələcək ali orqanında müsəlmanların maraqlarına cavab verən qərarların qəbul edilməsi üçün bu xalqların siyasi xadimləri tərəfindən vahid proqramın hazırlanması məsələsinə vacib etdi. Bu məqsədlə mayın 1-dən 11-dək Moskvada Ümumrusiya Müsəlmanları qurultayı çağırıldı. Qurultayın çağırılmasının təşəbbüskarı kimi Dövlət Dumasının müsəlman fraksiyası çıxış edirdi. Ümumrusiya Müsəlmanları qurultayında dövlət quruluşu məsələsinin müzakirəsi qurultay iştirakçılarının iki hissəyə - federalistlərə və unitaristlərə bölünməsinə gətirib çıxartdı.

Federalistlər qanadına rəhbərlik edən M.Ə.Rəsulzadənin təklif etdiyi qətnamədə Rusiya müsəlmanlarını təmin edən yeganə dövlət quruluşu forması - milli-ərazi əsasları üzərində qurulan demokratik, federativ demokratik respublika olması ideyası irəli sürülürdü.

Müəyyən əraziyə malik olmayan xalqlar milli-mədəni muxtariyyət əldə etməli idilər. Orta Asiya və qırğız torpaqlarında (Qazaxıstanda və Qırğızıstanda) muxtar qurumlar yaradılmalı, Kırım və Sibirin müsəlman xalqları isə mədəni muxtariyyət əldə etməli idilər.

Ərazi muxtariyyəti blokunun əsas məruzəçisi olan M.Ə.Rəsulzadə hesab edirdi ki, vahid Ümumrusiya təşkilatının yaradılmasına mane olan mədəni muxtariyyət proqramı türk xalqlarının yüksələn milli özünüdərk şəuruuna ədalətli şəkildə cavab verə bilməz. Unitaristlər qanadını tatar burjuaziyası və Şimali Qafqaz ziyalıları təmsil edirdilər. Dağıstan menşeviki Əhməd Salihovun rəhbərlik etdiyi unitaristlər Rusiyada mərkəzləşdirilmiş demokratik respublika yaradılmasına tərəfdar çıxırdılar. Rusiyada yaşayan kiçik xalqlar yalnız mədəni muxtariyyət almalı idilər.

I Ümumrusiya Müsəlmanları qurultayı tərəfindən Bakı Müsəlman İctimai və Siyasi Təşkilatlarının Milli Şurası üzünə həmçinin Zaqafqaziya Müsəlman Milli Komitəsinin təşkil edilməsi vəzifəsi həvalə edildi. Zaqafqaziya Müsəlman Milli Komitəsi 18 nəfər üzvdən ibarət olmalı idi. Bu komitədə Cənubi Qafqaz və Qars vilayətinin nümayəndələri təmsil edilməli idilər(8.s.41).

1917-ci il oktyabrın 25-də Petroqradda bolşeviklərin başçılıq etdiyi Müvəqqəti hökumətin devrilməsinə yönələn silahlı üsyan qalib gəldi. Bununla da Sovetlərə Müvəqqəti hökumət arasında gedən hakimiyyət uğrunda mübarizə Sovetlərin qələbəsi ilə başa çatdı. Həmin gün keçirilən II Sovetlər qurultayı tərəfindən V.I. Lenin başda olmaqla yeni hökumət - Rusiya Xalq Komissarları Şurası təşkil edildi.

Oktyabr çevrilişi bolşeviklər və sol esərləri çıxmaq şərti ilə Cənubi Qafqazda fəaliyyət göstərən bütün siyasi partiyalar tərəfindən hakimiyyətin qeyri-qanuni mənimsənilməsi kimi qəbul edildi.

Rusiyada baş vermiş hakimiyyət dəyişikliyi Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin fəaliyyətini mənasız edirdi. Belə şəraitdə diyarda yeganə real siyasi qüvvə kimi Qafqaz fəhlə və kəndli deputatları Diyar Sovetinin təşkil etdiyi İctimai Təhlükəsizlik Komitəsi çıxış edə bildirdi.

Petroqradda bolşevik çevrilişindən sonra yaranmış şəraiti və Cənubi Qafqazda hakimiyyət məsələsini müzakirə etmək 1917-ci il noyabrın 11-də Tiflisdə bütün siyasi partiyaların, milli və ictimai təşkilatların, Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin və inqilabi hakimiyyət orqanlarının nümayəndələrinin iştirakı ilə geniş müşavirə keçirildi. Müşavirədə yalnız Sovetlərə təmsil edilən siyasi partiyaların nümayəndələrindən təşkil edilən Zaqafqaziya Müvəqqəti İctimai Təhlükəsizlik Komitəsində yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. Komitənin tərkibi yalnız erməni, gürcü və rus millətlərinin nümayəndələrindən ibarət idi. Bu amil Zaqafqaziya İctimai Təhlükəsizlik Komitəsinin yalnız burada təmsil edilmiş millətlərin mənafeyini müdafiə etməsinə səbəb oldu. Bakı və Yelizavetpol quberniyalarının azərbaycanlı əhalisinin bu hökumətdə təmsil edilməməsi onun hakimiyyətinin yalnız İrəvan, Aleksandropol, Tiflis və Kutaisi quberniyaları ilə məhdudlaşmasına gətirib çıxardı.

Zaqafqaziya İctimai Təhlükəsizlik Komitəsinin tərkibinə daxil olan siyasi partiyaların nümayəndələrinin Sovet Rusiyasına qarşı mübarizədə azərbaycanlıların dəstəyinə ehtiyacı var idi. Buna görə onlar azərbaycanlıların da təmsil edildiyi yeni hakimiyyət orqanının yaradılması qərarına gəldilər. Fəhlə, əsgər və kəndli deputatları Sovetinin, Qafqaz Ordusu Diyar Sovetinin və Cənubi Qafqazda fəaliyyət göstərən siyasi təşkilatların 1917-ci il noyabrın 15-də keçirilən iclasında Cənubi Qafqazda yaşayan millətlərin bərabər təmsil edilməsi əsasında təşkil edilməsi yeni hakimiyyət orqanının - Zaqafqaziya Komissarlığının yaradılması haqqında qərar qəbul edildi (9. s.157).

Bu mübarizədə Zaqafqaziya Komissarlığının Müəssisələr Məclisinə seçkilərin keçirilməsinə qədər diyarı idarə etmək üçün yaradılan müvəqqəti hakimiyyət orqanı olduğu göstərilirdi. Müəssisələr Məclisinin çağırılması ideyası ilə öz hakimiyyətinə qanuni xarakter vermək istəyən Xalq Komissarları Soveti 1918-ci ilin noyabrında Ümumrusiya Müəssisələr Məclisinə seçkilərin keçirilməsi haqqında qərar qəbul etdi.

1918-ci il yanvarın 3-də Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qəbul etdiyi "Zəhmətkeş və istismar olunan xalqın hüquq bəyannaməsi"yə görə Müəssisələr Məclisi Xalq Komissarları Şurasının dekretlərini təsdiq etməli və bununla öz vəzifəsini bitmiş hesab etməli idi.

Zaqafqaziya dairəsi üzrə seçkilərdə 15 partiya iştirak etdi. Onlar arasında Azərbaycanın dörd müstəqil siyasi təşkilatı - Musavat, sosialist blok, menşevik-Hümmət və İttihad partiyaları da var idi.

Musavat partiyası özünün qurultayında Müəssisələr Məclisində iştirakının zəruriliyi ilə bağlı qərar qəbul etdi. Partiya seçki platformasında Rusiyanın federativ-demokratik respublikaya çevrilməsinə və onun tərkibində Azərbaycana milli - ərazi muxtariyyətinin verilməsinə, demokratik hüquq və azadlıqların təmin edilməsinə, torpaq məsələsinin kəndlilərin xeyrinə həllini və s. mütərəqqi

ideyaları öz əksini tapmışdı. Musavatın Azərbaycana milli-ərazi muxtariyyətinin verilməsinə ideyasını sosialistlər vahid Ümumrusiya inqilabi hərəkatını parçalamaq cəhdi kimi qiymətləndirərək bunu bəy-xan sinfinin öz maraqlarını təmin etməsi kimi qələmə verir və əvvəlki kimi milli-mədəni muxtariyyət prinsipini müdafiə edirdilər.

İttihadçılar isə Azərbaycanın milli hərəkatının aparıcı qüvvəsini solçuluqda, müsəlmanların hüquqlarını və islam dəyərlərini arxa plana çəkməkdə ittiham edirdilər.

Seçkilərin nəticələri Cənubi Qafqazda qüvvələr nisbətinin müəyyənləşdirilməsində mühüm amil oldu. Bu nəticələrə əsasən, gürcü menşevikləri ümumi seçkilərin 26,9 %, musavatçılar 25,1%, daşnaklar - 22,7%, müsəlman sosialist bloku - 6,5%, esərlər-4,8%, bolşeviklər 3,9%, menşevik-hümmətçilər - 3,5%, İttihad isə 2,7% səs topladılar. Bu nəticələr azərbaycanlı əhali arasında Musavat partiyasının nüfuzunun yüksək olduğunu bir daha təsdiq etdi (10, s.60).

Məlum olduğu kimi, Müəssisələr Məclisi seçkilərin qaydasına görə Cənubi Qafqaz bir seçki dairəsi təşkil etmiş və bir deputatın seçilməsi üçün 62044 seçici səsi zəruri idi. Bu sistemə əsasən, gürcü menşevikləri 11, Musavat partiyası 10, daşnaklar 9, Müsəlman sosialist bloku 2, menşevik-hümmətçilər, bolşeviklər, esərlər və İttihad 1 yer qazanmışdı (11, 1917, 24 dekabr).

Müəssisələr Məclisinə seçkilərin ən gözənlilməz nəticələri bolşeviklərin həm Ümumrusiya, həm də regional səviyyədə uğursuzluğu oldu. Müəssisələr Məclisinə seçkilərdə bolşeviklər ölkə üzrə səsələrin yalnız 23,9%-ni qazandırlar və Cənubi Qafqazda cəmi 1 yer qazana bildilər.

Ümumrusiya Müəssisələr Məclisi 1918-ci il yanvarın 5-də öz işinə başladı. Eser və menşeviklərin əksəriyyət təşkil etdiyi (62%-dən çox) Məclis Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin hakimiyyətin sovetlərə keçməsi haqqında deklarasiyasını təsdiq etməkdən imtina etdi. Yanvarın 7-də Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə Müəssisələr Məclisi buraxıldı. Fəaliyyətinin qısa müddət davam etməsinə baxmayaraq, Müəssisələr Məclisi torpaq haqqında, torpağın ümumxalq mülkiyyətinə keçməsi - sosiallaşması və torpağın istifadəsinin mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının ixtiyarına verilməsinə göstərən qərar qəbul etdi.

1918-ci il yanvarın 12-də Zaqafqaziya Komissarlığının Müəssisələr Məclisinin dağılmasından sonra diyarda yaranmış yeni siyasi şəraiti qiymətləndirən qanunvericilik səlahiyyətlərinə malik olan yerli idarəetmə orqanının - parlamentin çağırılması haqda qərar qəbul etdi. (12, s.72).

İlk dəfə Cənubi Qafqazda qanunvericilik orqanının yaradılmasının mümkünlüyü fikri hərbi nazirliyin işləri üzrə komissar D. Donskoy tərəfindən irəli sürülmüşdü. Donskoyun fikrincə, Cənubi Qafqazdan və Qafqaz Ordusundan Müəssisələr Məclisinə seçilən deputatlar Məclis buraxıldığı halda Cənubi Qafqazda ilkin parlament təşkil etməli idi (13, s.24).

Lakin Cənubi Qafqazdan və Qafqaz Ordusundan seçilən deputatların sayı qanunvericilik orqanının yaradılması üçün kifayət olmadığından seçilən deputatlar öz iclaslarında seçki limitinin 63 mindən 20 minə qədər azaldılması haqqında qərar qəbul etdilər. Bu, Seym üzvlərinin sayını üç dəfə artırmağa imkan verdi. Yeni yaradılmış qanunvericilik orqanına Müəssisələr Məclisinə seçkilərdə məbluhiyyəyə uğrayan partiyaların nümayəndələri də daxil edildi. Yeni yaradılan qanunvericilik orqanı Zaqafqaziya Seymi adlandırıldı. Seçki qaydalarında edilən dəyişikliklər Zaqafqaziya Seyminin deputatlarının sayını 120 nəfərə çatdırdı (14, 1918,8 fevral).

Cənubi Qafqazda fəaliyyət göstərən siyasi partiyalardan yalnız bolşeviklər Seymin çağırılmasını diyarı Rusiyadan ayrılması cəhdi kimi qiymətləndirərək onun işində iştirak etməkdən imtina etdilər. Azərbaycanın nümayəndələri Seymdə 44 yerə malik idilər.

1918-ci il aprelin 22-də Zaqafqaziya Seyminin geniş iclası çağırıldı və Azərbaycan fraksiyasının təsiri altında Seymdə Müstəqil Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının elan edilməsi haqqında qətnamə qəbul edildi.

1918-ci il mayın 25-də Zaqafqaziya Müsəlman Milli Şurasının iclasında Gürcü Milli Şurasının Gürcüstanın ayrılması və müstəqilliyinin elan edilməsi fikrində olması haqqında məlumat alındı. Seymin bütün Azərbaycan fraksiyalarının nümayəndələrinin iştirakı ilə qərar qəbul edildi: "Azərbaycan Gürcüstanın ayrılması və müstəqilliyini elan edəcəyi təqdirdə öz müstəqilliyini elan edəcəkdir".

1918-ci il mayın 25-də F.Xoyskinin başçılığı altında keçirilən iclasda Zaqafqaziya Seyminin sədri N. Çxeidze və Seymin üzvləri Sereteli və Gegeçkori iclasa gəldilər. Sereteli gürcü fraksiyası adından çıxış edərək xüsusi ilə qeyd etdi ki, Cənubi Qafqaz xalqlarını müstəqillik şüarı altında

birləşdirmək mümkün olmadı və Cənubi Qafqazın dağılması artıq faktdır. Seymin sabahkı iclasında Zaqafqaziya Respublikasının dağılmasını təsdiq eləcəyik. Cavab çıxışında F.Xoyski elan etdi ki, əgər gürcü xalqının iradəsi bundan ibarətdirsə, biz buna mane olmaq üçün heç bir hüquqa malik deyilik və Azərbaycan türklərinin bu hadisədən asılı olaraq müvafiq qərar qəbul etməkdən başqa yolu yoxdur.

1918-ci il mayın 26-da Zaqafqaziya Seyminin son iclası keçirildi. Cənubi Qafqaz dövlətçiliyinin dağılmasının günahını Azərbaycan fraksiyasının üzərinə qoyan gürcü və erməni fraksiyaları öz səlahiyyətlərinə son qoyulduğunu elan etdi. Zaqafqaziya Federativ Demokratik Respublikasının məvəudluğuna son qoyuldu. Elə həmin gün Gürcü Milli Şurası Gürcüstan Respublikasının müstəqilliyini elan etdi. Eyni vaxtda Erməni Milli Şurası Ararat (Ermənistan) Respublikasının yaradılması üzrə hazırlıq işləri aparırdı.

Azərbaycan fraksiyası 1918-ci il mayın 27-də özünün fəvqoladə iclasını keçirdi. İclas Azərbaycanı idarə etməyi öz üzərinə götürməyi və özünü Azərbaycanın Milli Şurası elan etməyi qərara aldı. Milli Şuranın sədri M.Ə.Rəsulzadə seçildi. 9 nəfərdən ibarət İcraiyyə Komitəsi seçildi. F.Xoyski yekdilliklə İcraiyyə Komitəsinin sədri seçildi (15, s.85).

Eyni vaxtda Ermənistan (Ararat) Respublikasının müstəqilliyi elan edildi.

Azərbaycanın siyasi statusunun elan edilməsi Milli Şuranın 1918-ci il mayın 28-də keçirilən iclasında müzakirə edildi. 24 səs lehinə, 2 səs bitərəf olmaqla Azərbaycanın müstəqilliyinin elan edilməsini qərara aldı və Azərbaycanın müstəqillik deklarasiyasını qəbul etdi. Müstəqillik deklarasiyasında elan edilirdi ki, Azərbaycan Demokratik Respublikadır və o, Cənubi Qafqazın Cənubi - Şərqi hissəsini əhatə edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Adıgözəlova A. Fevral inqilabından sonra Azərbaycanda Müvəqqəti hökumətin yerli hakimiyyət orqanlarının və şəhər özüntüidarelərinin təşkili və fəaliyyəti (mart 1917 - aprel 1918). Bakı. Əlyazma hüququ üzrə. Namizədlik dissertasiyası. 1996.
2. Azərbaycan Respublikası DA 894-cü fond, Siyahı №10, iş 60. s. 40.
3. Azərbaycan Respublikası DSPİHA 1048-ci fond, Siyahı №1, iş 40.
4. Бельский С. Манвелов А. Революция 1917 года в Азербайджане / Хроника событий/. Баку, Ист. Парт. Отд, УЦК и БК АКП /6/, 1927.
5. Программные документы мусульманских политических партий (1917-1920). Оксфорд, Общество исследования Средней Азии, 1985..
6. Azərbaycan Respublikası DA 894-cü fond, Siyahı №10, iş 60.. v. 2. Azərbaycan Respublikası DA 894-cü fond, Siyahı №10.
7. Azərbaycan Respublikası DSPİHA 1048-ci fond, Siyahı №1, iş 40.
8. Программные документы мусульманских политических партий (1917-1920). Оксфорд, Общество исследования Средней Азии, 1985, 132 с.
9. Rüstəmov R. H. Tusi adına ADPU-nun Şamaxı filialının və Azərbaycan Tarix Qurumunun Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranmasının 79 illiyinə həsr olunmuş birgə elmi konfransının materialları. Bakı. Elm nəşriyyatı, 1997.
10. Azərbaycan Respublikası DSPİHA 268-ci fond, Siyahı №10, iş 20.
11. Знамя Труда”
12. Ментешавили А. Октябрьская революция и национально-освободительное движение в Грузии. 1917-1921. Тбилиси, Ганатлеба, 1987, 206 с.
13. Аркомед. Материалы по отпадению Закавказья от России, 1925. Москва. Военное издательство. 1923. 145 с.
14. “Борьба” (газета).
15. Həsənlı C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920-ci illər). Bakı, Azərneşr, 1993. s.362.

THE ROAD TO THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC

Summary

Article "The Way leading to the creation of ADR" tells about the creation of state authorities in South Caucasian, as well as the stages of the formation of national statehood in 1917-1918. The author of the article

analyzes the activities of Azerbaijani political forces in the Transcaucasian Commissariat and the Transcaucasian Seim.

ДОРОГА В АЗЕРБАЙДЖАНСКУЮ ДЕМОКРАТИЧЕСКУЮ РЕСПУБЛИКУ Резюме

В статье «Путь, ведущий к созданию АДР» рассказывается о создании государственных органов власти на Южном Кавказе, а также об этапах становления национальной государственности в 1917 – 1918 годах. Автор статьи анализирует деятельность азербайджанских политических сил в составе Закавказского комиссариата и Закавказского Сейма.